

עורכת: ד"ר אסתי ובמן

כרך 6, גיליון מס' 7, 5 ביולי 2016

"המדינה האסלאמית" והמזרח התיכון - בנתיב של אבדון?

עוזי רבי

הדיווחים הרצופים על הישגיהם וניצחונותיהם של כוחות הקואליציה נגד "המדינה האסלאמית" הובילו רבים - פוליטיקאים, אנשי ביטחון ואקדמיה במערב ובישראל, להעריך כי קיצה של "המדינה האסלאמית" קרב, ואף להתחיל לדון ב"יום שאחרי" (The Post-ISIS Era).¹ בתוך כך הוצאו תכניות מגירה, החותרות לאחות מחדש את הקרעים בעיראק או לחלופין, לחלק את סוריה לחבלים אוטונומיים או לשטחי השפעה של המעצמות והכוחות האזוריים המעורבים בלחימה, והפכו לשיח השעה. "ציד ראשים" מתוקשר המבשר את דבר חיסולם של מפקדים בכירים במדינה האסלאמית, כדוגמת אבו עומר אל-שיסאני, שנחשב כשר המלחמה שלה במרץ 2016, ייצר גם הוא תחושה ש"המדינה האסלאמית" הינה תופעה חולפת שימיה ספורים.² עם זאת, נראה כי מוקדם מדי להספיד אותה.

אכן, בשנת 2016 מצאה עצמה "המדינה האסלאמית" במגננה אסטרטגית. התקפות האוויר של מערב מתוסכל וזועם המגובה בכוחות אזוריים חשפו את חולשותיה, הנובעות בעיקר מהתדלדלות מאגר כוח האדם שלה, שמיומנותו ביכולת ללוחמת גרילה ובניידות גדולה. המתקפות המתגברות צימקו את היקפה הטריטוריאלי ופגעו במשילותה ובסמלי ריבונותה. שחרורה של העיר האסטרטגית רַמַאדִי (כמאה ק"מ מבגדאד) בינואר 2016 ושל העיר השכנה פְּלוּגִיה ביוני 2016 בידי כוחות הצבא העיראקי, ובמקביל כיבושה של העיר העתיקה תדמור (פְּלַמִירַה) בידי כוחות הצבא הסורי במרץ 2016, חיזקו את תמונת השחיקה והכרסום בכוחה של "המדינה האסלאמית". כל שנות, כך על פי ההערכות והדיווחים, הוא לנתק אותה מהגבול התורכי -- נתיב אספקה חיוני ומסלול הכניסה של מתנדבים זרים לשורותיה, להשלים את כיבושה של אל-רקה, בירתה, ולהנחית את המכה הסופית על ראש המדינה, אבו בכר אל-בעידאדי במוצול שבעיראק.

ארגון "המדינה האסלאמית" נולד בעיראק המשוסעת בעקבות הפלישה האמריקאית ב-2003, בכור המאבק של ארגון אל-קאעדה בכוחות האמריקאיים והמאבק הסוני-שיעי במדינה. הוא נבנה בהמשך על חולשתם הכרונית של המשטרים בבגדאד ובדמשק. הפיכתן של עיראק וסוריה למדינות שהשלטון המרכזי בהן נעדר לגיטימציה ושליטה בחלקי טריטוריה נרחבים, יצרה פיתוי והזדמנות עבור הארגון. צבא עיראקי כושל מצד אחד, וצבא סורי הדבק במדיניות הישרדות בערים המרכזיות של המדינה, מצד שני, הותירו ריק שלטוני במרחב העצום שבין בגדאד לדמשק, שאיפשר ל"מדינה האסלאמית" מרחב אופרטיבי ליישום תפיסותיה. בכך הפכה לגורם בעל משקל ו"תופעה המשנה כללי משחק". עצם נוכחותה ומסריה האולטימטיביים אילצו את שחקני הזירה

¹ Sylvia Kim, Why International Law Matters in a Post-ISIS Era, *Huffington Post*, 23 November 2015, http://www.huffingtonpost.com/sylvia-kim/international-law-matters-post-isis_b_8604578.html

² "Dual offensives in Syria and Iraq ISIS days are numbered", 24 May 2016. <http://www.abovetopsecret.com/forum/thread1119008/pg1>

– מדינות כמו סעודיה ומצרים, איראן השיעית, מיעוטים כמו הכורדים, העלאוויים, הדרוזים והזידים, ושחקנים בין-לאומיים – לשקול מחדש את מדיניותם ודפוסי פעולתם באזור.

"המדינה האסלאמית", כאימה הורתה אל-קאעדה, וכיאה לישות הנסמכת על להט וטהרנות דתית, הגדירה את אויביה הקרובים (אל-עדו אל-קריב) והרחוקים (אל-עדו אל-בעיד) כאויבים אולטימטיביים, ונקטה קו בלתי מתפשר שהוביל אותה להתנהלות אובדנית ולפתיחת חזיתות צבאיות רבות בעת ובעונה אחת. עובדה זו הייתה לה לרועץ והעמידה את הישרדותה בסימן שאלה. דומה שגם דובריה ופרנסיה מודעים היטב לתמונת הכרסום והשחיקה. לכך ניתן למצוא תימוכין בתעמולתה. לאחר תקופה ארוכה בה שרה שיר הלל להצלחותיה בשדה הקרב, הודה דובר המדינה, אבו מוחמד אל-עדנאני, בקלטת שמע מה- 21 במאי³ כי החיליפות היא מדינה במצור. דבריו הזהדו גם בטור המערכת בשבועון **אל-נבא**, הפונה בערבית ללוחמי "המדינה האסלאמית", שהעלה ספקות לגבי עתידה, וניבא שחורות לה ולאויביה.

דווקא בשעה זו הציבו האירועים ספק גדול באשר למענה יעיל הן ברמה המעשית והן ברמה הרעיונית. קצב ההתקדמות האיטי של הכוחות העיראקיים, הכורדיים והסוריים הצביע על לקות ברמת הלחימה. לא אחת ניגפו הכוחות התוקפים בטרם השיגו את מטרתם. מכל מקום, מתקפות נקודתיות אלו מהוות רק פתיח למערכה ארוכה ומתישה שעתידה להתרחש באל-רקה, ובמיוחד במוצול, ואין ספק שייגבו בה מחירים כבדים מכוחות התוקפים, אף אם יעלה בידם, בסופו של דבר, להשיג את מבוקשם. כיבוש מרכזי הערים אינו מבשר בהכרח את גוועתה של "המדינה האסלאמית", וספק אם יש בנמצא כוח מתאים במרחבי המדבר הסורי והעיראקי המסוגל לייצר אלטרנטיבה שלטונית ורעיונית לקיבוצים סונים הפזורים במרחבים אלה. בקלטת השמע הנזכרת לעיל התרה אל-עדנאני בארצות הברית ("אמריקא" בלשונו) לבל תטעה לחשוב כי חיסול מנהיג או אובדן טריטוריה יסמנו את קיצה של "המדינה". שיבה למדבריות וניהול מלחמת שמד חדשה כנגד קהילת הכופרים היא בעיניו חזרה לנקודת פתיחה ובבחינת סמן לתהליך התחדשות. בין אם מדובר בהצהרות בעלמא ובין אם בחזון אפוקליפטי יש להתייחס לדברים באופן ריאלי. הקשיים המרובים בהם נתקל הצבא המצרי בלחימתו באנשי "המדינה האסלאמית" בחצי-האי סיני מותירים מקום להנחה שמשימה כזו במרחבי המדבר הסורי והעיראקי קשה עד מאוד, אם לא בלתי אפשרית.

יתרה מזו, הקרב ל"שחרור פלוגיה" הבלוט את הסתמכותו של הצבא העיראקי על מיליציות שיעיות, ושוב התחורר כי אין מדובר במערכה לאומית אלא בסכסוך דתי-עדתי, המנוצל למסעי רצח וביזה של מיליציות שיעיות נגד התושבים הסונים. כך בשעה ששחרור פלוגיה מתואר כצעד נוסף בדרך לייצובה של המערכת העיראקית, הרי שהוא למעשה תזכורת מרה לאופן שבו מתנהל משטר אוטוריטרי, הנשען בהרחבה על "בני מינו" ומזהה חלקים מהחברה כאויבים מוצהרים בשל שונותם העדתית-דתית. באותה מידה תרמו הניצחונות הכורדיים ושל צבא בשאר אל-אסד להזנה מחודשת של המתח הכורדי-ערבי והסוני-שיעי (עלאווי). טאאיפיה (עדתיות) – יסוד מרכזי בהווייתן של עיראק וסוריה האפיל על כל טיעון לאומי והיה בעוכריהן של חברות הסהר הפורה. השאלה הינה, אפוא, בידי מי תופקד השליטה ב"סוניסתאן", המרחב הטריטוריאלי הסוני ש"ישוחרר" מידה של "המדינה האסלאמית"? במזרח תיכון מסוכסך ומשוסע הפכה חלוקת שליטה מוסכמת בין סונים לבין שיעים ואחרים למשימה בלתי אפשרית, ועל אחת כמה וכמה בהיעדר משאבים כלכליים לשיקומן של הערים החרבות ובהיעדר חלופה רעיונית למשנתה של "המדינה האסלאמית" שקנתה לה אחיזה בקרב הציבור המוסלמי הסוני.

יחסי הכוחות הא-סימטריים בין כוחות הצבא הגדולים והמצוידים היטב של הקואליציה נגד "המדינה האסלאמית" וכוחות הגרילה הקטנים שלה יוצרים פרדוקס מובנה המקשה על הבנת המתרחש. לא אחת הועלתה השאלה כיצד לאור זה אין מצליחים למגר אותה במחי יד? שאלה זו מעידה, לדעתי, על ניסיונות פשטניים להבין תופעות במזרח התיכון במונחים של כוח קונבנציונאלי, ועל חוסר יכולת או אולי אפילו חוסר רצון לחדור לסבך הבעיות המזרח תיכוני שנעשה מורכב ומסובך מאי-פעם. לא זו בלבד שלא נוצר צורך חיוני למגר את "המדינה

³ בניגוד להכרזה של אבו בכר אל-בעדאדי מיוני 2014 על פתיחתו של "עידן חדש". אל-בעדאדי השמיע קולו לאחרונה רק בדצמבר 2015.

האסלאמית", אלא שבמקרים מסוימים התפתח בקרב כוחות אזוריים ובין-לאומיים, כמו תורכיה, סעודיה, ואפילו ישראל, אינטרס צרוף בהשרדותה, בתנאי שניתן להבטיח שאין היא מסוגלת להביס את אויביה. הגמוניה איראנית משערי המפרץ הפרסי ועד לאגן המזרחי של הים התיכון או עימות תורכי-כורדי פתוח ומדמם עלולים להיות עבורן ועבור ארה"ב אחרים מתכון גרוע בהרבה. המטוטלת המזרח תיכונית יצרה למעשה מצב בלתי פתיר שהנציח והעמיק קווי יריבות ועוינות.

יתרה מזאת, "המדינה האסלאמית" הצליחה לבנות לעצמה דימוי של ארגון רב-עוצמה בזכות מופעים של טרור פסיכולוגי שעוררו חרדה בלב יריביה באזור ובעולם. ביחס הפוך לכוחה הצבאי השכיחה "המדינה" לקצור הישגים בקרב על התודעה של צעירים מוסלמים זועמים באזור ובעולם כולו, שעבורם הפך הגייהאד הסלפי מבית מדרשה למוקד זהות ולמורה נבוכים בעולם מנוכר ואכזרי. אף אם היא צועדת לקראת תבוסה צבאית, הרי שהאמונה בכוחה ובחזונה היכו שורש ויהיה קשה לעקרו במחי יד. תבוסה צבאית כזו עלולה גם לגרום להתפרצות גל של פעולות טרור רחב ואכזרי מאי פעם ברחבי העולם כולו.

לסיכום, "המדינה האסלאמית" אינה הבעיה במזרח התיכון, אלא יותר בבחינת הסימפטום שלה. הייתה זו קריסתן של מדינות הלאום, סוריה ועיראק, על שלל המתחים העדתיים והדתיים האצורים בהן, שאיפשרה ל"מדינה האסלאמית" לקום, להקים את מאחזיה, להניף את דגליה, לדבר על "שבירת הגבולות" (כסר אל-חדוד) ולהביא את המאבק הסוני-שיעי לרף עוינות חסר תקדים. כיוון שכך, ברור שמיגורה הצבאי לא ישיב את המזרח התיכון אל המנוחה והנחלה. לשם כך, יש להציב פתרון מדיני-פוליטי, המקובל על כל הצדדים הנצים, מצד אחד, ולגבש משנה אידיאולוגית קוהרנטית ואטרקטיבית, מצד שני, שיקעקעו את יסודות המדינה האסלאמית ויציעו רפורמה אזרחית מקיפה שתבער את נגע השחיתות ותעניק לצעירים מתוסכלים זיק של תקווה. מאחר שמתווים אופרטיביים ורעיוניים כאלה עדיין אינם נראים באופק, נראה כי מורשת "המדינה האסלאמית", ברעיון ובמעש, תמשיך להעיב על המזרח התיכון.